

ПРОБЛЕМИ НА ЗАЛОГОВОСТТА: ЗАЛОГЪТ КАТО ГРАМАТИЧНА АБСТРАКЦИЯ (РУСКО-БЪЛГАРСКИ ПАРАЛЕЛИ)

Енчо ТИЛЕВ

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България
E-mail: tilev.encho@gmail.com

VOICE PROBLEMS: VOICE AS A GRAMMATICAL ABSTRACTION (A RUSSIAN-BULGARIAN JUXTAPOSITION)

Encho TILEV

University of Plovdiv Paisii Hilendarski, Bulgaria
E-mail: tilev.encho@gmail.com

ABSTRACT: It is well-known that voice as a grammatical abstraction is one of the oldest verb categories that can be found in languages around the globe. Even in Egyptian (from 3200 BC) and Akkadian (from 3000 BC) one can find grammatical expressions of this abstract notion which signifies its coming before the separation of tense from aspect. One could also observe a reflection of classical models over time on Russian and Bulgarian grammatical systems in the 19th century. Closely related to the category of voice in Russian and Bulgarian is the division of verbs into transitive and intransitive. The presented opposition is inherent to many language families but it can function and be expressed differently in various languages. In this study the opposition is not understood as a phenomenon of categorical nature – they are not categories but oppositions based on different signs or properties. Additionally, a mention is made of the opinion held by some linguists that the opposition *transitivity* ~ *intransitivity* is justified by certain lexico-semantic word-forming and grammatical peculiarities of verbs.

Voice as a grammatical category in Russian, just like case, occupies an intermediate position between morphology and syntax which makes it necessary for a wider investigation.

KEYWORDS: voice, grammatical abstraction, categories, morphology, Russian language, transitivity, intransitivity

От трудовете по сравнително езиковедие е известно, че категорията *залог* има общ индоевропейски характер, но въпреки сходствата във функционирането и семантиката залогът е предмет на отдавнашни и все още нерешени спорове. Разногласията са породени не толкова на формално равнище, колкото от сложните семантични отношения между грамемите.

Залогът е сред най-старите глаголни категории, които са засвидетелствани в езиците по света. М. Данчева отбелязва, че още в египетския (от 3200 г. пр. Хр.) и в акадския език (от 3000 г. пр. Хр.) се открива граматично изразяване на тази абстракция, която изпреварва например отделянето на времето от вида (Данчева, 2000, с. 39). Страдателен залог се открива и в древния еврейски, и в староарамейския, а в много от древните езици залогът е съществувал още при отделянето им от общия индоевропейски език. Според изследователите това дава основание да се смята, че залог е имало още в общоиндоевропейския, и Вл. Георгиев приема, че той е възникнал между X и VII хилядолетие преди новата ера. М. Данчева обяснява даденото обстоятелство с факта, че залогът е основна категория в езиковото съзнание, поради което тя се нуждае от специализирани форми. Така залогът от семантична категория, присъща на всички естествени езици, се превръща в граматична.

В „Осмъкнижие“ Панини представя залога като опозиция на актива и медиума, а само в презенс и в 3 л. ед.ч. на аориста се откриват наченки и на пасива. В древногръцката философия за тази абстракция първи заговарят Аристотел и Хрисип, като въз основа на логически понятия Аристотел разделя глаголите по признака *действие* ~ *страдание*. Сред александрийските граматичари Дионисий Тракийски отнася залога към категориите на глагола и го формулира по следния начин: „действие или страдание, в които се разполага и поставя душата като действаща или страдаща“ (цит. по Данчева, 2000, с. 41). Той отделя три залога в старогръцки – деятелен, среден и страдателен, но при класификацията им е силно повлиян от лексикалното значение на глаголите и от контекста. Въпреки някои не съвсем прецизни моменти учението на Дионисий Тракийски оказва най-значително влияние върху по-нататъшните описания чак до XIX век. От граматичните схващания на древните гърци са повлияни и римските граматичари, които заемат

термини и ги превеждат на латински, като напразно се опитват да пригледят към тях латинския език. При сблъсъка на абстрактната езикова теория, привнесена от старогръцки, се осъзнава фактът, че тя не е в състояние да опише адекватно латинската вербална система. Вследствие на това Квинт Ремий Палемон, Елий Донат, Диомед и Присциан отделят пет залога, Пробий – осем, а Марий Плотий – девет. Впоследствие грамемите се редуцират до две – актив и пасив, което се запазва и през следващите столетия.

Отражение на класическите модели се открива и в руските и българските граматика от XIX век. Предвид обстоятелството, че различните схващания за залога са описани изключително подробно от някои изследователи, отделните мнения няма да са предмет на настоящото изследване.¹

Известно е, че в тясна връзка със залога в руски и български се намира противопоставянето на глаголите на *преходни* (транзитивни) и *непреходни* (интранзитивни). Дадената опозиция е присъща на много езикови семейства, но в отделните езици тя може да функционира и да се експлицира по различен начин. И. А. Перелмутер отбелязва, че времето на обособяване на *транзитивността* ~ *интранзитивността* на формално равнище в индоевропейските езици е твърде спорно (Перелмутер, 1974, с. 70). Според първото схващане опозицията се е формирала относително късно, а според второто тя се отнася към най-древния период на общоиндоевропейския език. Предвид дискуссионния характер на проблема е трудно да се определи коя от двете гледни точки е вярна с оглед на емпиричния материал.

Разделянето на глаголите на преходни и непреходни традиционно се извършва и в тюркските езици. Е. В. Севортьян посочва, че на по-ранен етап в езиците от това семейство някои глаголи са функционирали и като преходни, и като непреходни в зависимост от състава на изречението. Не е съвсем ясно дали това явление е било присъщо само на отделни групи глаголи, или на целия вербален клас, но е безспорно, че с течение на времето тази двойственост е превъзможната. Наследници на по-старото състояние са случаите, при които в дадени езици един и същ глагол е преходен, а в други – непреходен (Севортьян, 1958, с. 26). Очевидно е, че разглежданото деление на глаголите не е изолирано явление в славянските езици. То е представено в германските и романските езици, а също и в други езикови семейства.

В настоящото изследване както одушевените и неодушевените съществителни, така и тази опозиция не се схващат като явления с категориална природа – те не са категории, а противопоставяния, основаващи се на различни признаци или свойства. Споделя се мнението на Д. Митев, според когото опозицията *преходност* ~ *непреходност* се обуславя от някои лексикално-семантични, словообразователни и граматични особености на глаголните лексеми. Но не се възприема схващането, че опозицията може да се определи като лингвистична категория от общ лексикално-граматичен тип (Митев, 2012, с. 254). Учудване буди и твърдението на А. В. Бондарко по този въпрос. В монографията си „Теория значения в системе функциональной грамматики“ той първоначално заявява, че приравнява преходните и непреходните глаголи към лексикално-граматичните разрези, а впоследствие отбелязва, че „преходност/непреходност се отнася именно към тези категории, които в пълния смисъл на думата могат да бъдат наречени лексикално-граматични“ (Бондарко, 2002, с. 616). Основание за това решение изследователят може би намира във факта, че преходността и непреходността обхващат абсолютно всички глаголни лексеми, докато някои други разрези не обхващат целия клас думи. Каквито и да са съображенията на А. В. Бондарко (представени, за съжаление, твърде оскъдно), те не могат да бъдат приети именно с оглед на дефиницията за граматична категория, дадена в по-ранните му трудове.

Делението на глаголите на преходни и непреходни е присъщо на самите лексеми, а не на техните словоформи, и морфологичните показатели на това значение са твърде малко. Следователно транзитивността и интранзитивността са резултат от лексикалната семантика на глаголите, което има непосредствено отношение към синтактичните валентности на лексемите, но не бива да им се приписва категориален характер. В лингвистичните изследвания се отделят два възгледа за границите на преходността – широк и тесен. Според широкото разбиране към

¹ По-подробно вж. Андрейчин, 1956; Ботева, 1992; Виноградов, 1986, с. 491 – 511; Корольов, 1969; Куцаров, 2007, с. 327 – 340; Първев, 1975, с. 158 – 174; Теодоров-Балан, 1958 и мн. др.; в общотеоретичен план – Данчева, 1999; Мещанинов, 1982.

транзитивните глаголи се отнасят всички лексеми, които могат да имат обект (пряк или косвен), а интранзитивни са съответно онези, които семантично не допускат наличието на обект на действието. По-тясното разбиране, което е по-разпространено, разглежда като преходни единствено глаголите с пряко допълнение във винителен падеж в руски или с пряко допълнение без предлог в български (за някои по-особени случаи ще стане дума по-долу). Съществена е забележката на А. В. Бондарко, че в сферата на *преходността* ~ *непреходността* се отделят две крайни точки – пряка преходност, свързана с наличието на пряко допълнение, и абсолютна непреходност, проявяваща се в невъзможността да съществува обект на действието (Бондарко, 2002, с. 609). В този смисъл междинното състояние между пряката преходност и абсолютната непреходност е полето за спорове между изследователите.

Б. Наймушин маркира някои от недостатъците на традиционното деление на глаголите на преходни и непреходни (Наймушин, 2001а, с. 6 – 7). Преди всичко те се проявяват в смесването на семантичния и морфосинтактичния аспект на преходността, като при класификацията граматичният аспект надделява над семантичния. Б. Наймушин предлага също да се определи скала на преходността, а глаголите да не се делят строго на две хомогенни групи, без да се отчитат някои отънъци на транзитивността. Подобно мнение изказва и А. Чехларов (Чехларов, 1993, с. 120). Освен това Б. Наймушин застъпва тезата, че косвенопреходните глаголи трябва да се извадят от групата на непреходните, тъй като те очевидно не са интранзитивни, и да се обособят в самостоятелна група. Така опозицията от бинарна ще стане тернарна, състояща се от преходни, косвенопреходни и непреходни глаголи (вж. Наймушин, 2001а, с. 10). На последно място той възразява срещу използването на понятията *подлог* и *допълнение*, които са подходящи за славянските и германските езици например, но биха могли да се окажат неприложими към езици от друг структурен тип. Посочените съображения не са неоснователни и при по-задълбочено изследване на преходността те трябва да се имат предвид.

В това изследване се приема по-тясното схващане, според което преходните глаголи назовават действие, насочено към обект, изразен чрез пряко допълнение (срв. РГ, 1982, т. I, с. 614). Преходните глаголи обхващат широк семантичен спектър от действия: назовават създаване, промяна или унищожаване на обекта, чувствени възприятия, отношения. Най-често допълнението е във винителен падеж (напр. *писатъ писъмо*, *слушатъ музъку* и др.), но при наличието на отрицание акузативната форма се заменя от генитивна (*не смотрел фильма*, *не знал этого*). В други случаи употребата на родителния падеж е факултативна, срв.: *ждать автобус* и *ждать автобуса*; *хотеть пряник* и *хотеть пряника*. А. В. Бондарко определя тези употреби като периферни сред останалите, изразяващи преходност, тъй като при тях глаголите са преходни, но използването на генитив се налага от граматичния контекст. Към тези случаи той отнася и изреченията от типа *Дай каждому по яблоку*, където позицията на акузатива се заема от предлога *по* с дателен падеж за изразяване на дистрибутивност. Като специфичен тип на относително периферна репрезентация на преходността се разглежда т.нар. абсолютивна употреба на транзитиви в конструкции без пряко допълнение, напр.: – *Что он делает?* – *Читает*. Ст. Стоянов нарича това явление „потенциална преходност“, като тя се реализира при глаголи, чиято семантика дава достатъчно информация за наличието на субект и обект на действието, при което те могат да се изпуснат. Това се обуславя и от закона за езиковата икономия, който действа особено забележимо на синтактично равнище.

Употребата на родителния падеж е задължителна при някои преходни глаголи с представка *на-*, изразяваща достигане на резултат със значение за количественост (*нарвать цвѣтов*, *наделать ошибок*). Генитивът в случая се определя не от семантиката на дадените глаголи, а от начина на действието, експлициран чрез префикса. Според А. В. Бондарко тук се проявяват особени отношения, които се различават от пряката преходност и които вървят в посока към косвената обектност (Бондарко, 2002, с. 615).

Непреходните глаголи назовават действие, което не предполага наличието на обект, което е пряко свързано с лексикалните значения на интранзитивните глаголи, срв.: *гулять *что*, *сидеть *что*. Интранзитивите могат да назовават физическо или психическо състояние (*болеть*, *грустить*), придвижване или положение в пространството (*идти*, *стоят*, *двигаться*), съществуване (*жить*, *быть*), проява или формиране на признак (*краснеть*, *сохнуть*) и др. При част от глаголите непреходността се маркира и формално – чрез постфикса *-ся*, докато при други този показател липсва (*лежать*, *ходить*). Отсъствието на специализирани показатели на

залоговата семантика също не е изолирано явление. И. А. Перелмутер отбелязва, че в древните индоевропейски езици (старогръцки, староиндийски, хетски) всички косвенозалогови значения са се изразявали чрез медиални форми, като формални различия се откриват само в отделни случаи (Перелмутер, 1987, с. 11).

Делението на глаголите на преходни и непреходни е релевантно за системата на езика, тъй като то засяга образуването на активна и пасива.

Залогът като граматична категория в руски, подобно на падежа, заема междинно положение между морфологията и синтаксиса. А. В. Бондарко също определя опозицията *актив* ~ *пасив*, която е ядро на залоговостта, като морфолого-синтактична (Бондарко, 1972, с. 28). Това се дължи на факта, че значенията на грамемите се реализират не само чрез форми или флексии, но и чрез цели конструкции, които отвеждат към синтактичното равнище. От друга страна, В. С. Храковски определя залога като синтактична категория, при която е налице противопоставяне на синтактични структури (Храковски, 1972, с. 41), а според А. М. Мухин „зад понятията действителен и страдателен залог стоят не морфологични, а синтактични единици, които са налични в структурата на изреченията“ (Мухин, 1976, с. 97). Л. М. Медведева определя залога като морфолого-лексикално-синтактична категория, отразяваща „съотношението между лексикалния тип на глагола и синтактичната структура на глаголното изречение“ (Медведева, 1983, с. 10). В настоящото изследване се приема схващането, че залогът е категория от смесен тип (РГ, 1982, т. I, с. 616), което се дължи на обстоятелството, че при перфективите и при някои имперфективи залоговите опозиции се изразяват чрез формите на един и същ глагол, срв.: *Президент подписа указ.* – *Указ подписан президентом.* При по-голямата част от имперфективите активното и пасивното значение се изразяват чрез различни глаголи: *Професор чита лекция.* – *Лекция читается профессором.* Макар че във втория случай двата глагола имат еднаква основа, постфиксът *-ся* променя граматичното и лексикалното значение на лексемата, което възпрепятства да се говори за форми на една и съща дума.

Категорията *зalog* изразява отношението на действието към субекта. И тук се приема двучленната² залогова опозиция, при която се противопоставят *деятелният* (активът) и *страдателният залог* (пасивът)³. Известно е, че различията между двете грамеми се основават на насочеността на глаголното действие към неговия вършител. Докато в деятелния залог субектът на действието заема синтактичната позиция на подлог в изречението, в страдателния залог дадената позиция се заема от семантичния обект. Традиционно при определянето на залоговата семантика се прибегва до използването на термините *субект* и *обект на действието* и *подлог* и *допълнение*, които не са тъждествени. Те са свързани с дълбинните и повърхнинните структури в езика, като на едни и същи дълбинни структури могат да съответстват различни повърхнинни. Тези различия имат интралингвистичен характер и нямат отношение към действителността, т.е. субектът си остава винаги субект, а обектът – винаги обект. Подобно мнение изказва и И. А. Перелмутер, според когото залоговото различие не трябва да се разглежда като чисто смислово, тъй като в плана на извънезиковата семантика и двата изказа (активният и пасивният) са напълно тъждествени и отразяват една и съща реална ситуация (Перелмутер, 1987, с. 11). Показателно е и твърдението на Б. Наймушин, според когото пасивното значение реално не съществува, тъй като активната и пасивната конструкция описват една и съща ситуация и са практически равностойни с оглед на съдържащата се в тях информация (Наймушин, 2001б, с. 26). Активните и пасивните конструкции, които се противопоставят семантично, са релевантни от гледна точка на актуалното членение на изречението, тъй като те акцентират върху едно и също действие от различни перспективи. При

² За някои съществени различия между двузалоговата и тризалоговата система вж. напр. Перелмутер, 1987.

³ В изследването термините *деятелен залог* и *актив*, от една страна, и *страдателен залог* и *пасив*, от друга, се употребяват като синоними. А. В. Бондарко например различава славянските и латинските названия, като *деятелен* и *страдателен залог* използва като морфологична характеристика на даден глагол, а *актив* и *пасив* използва, когато разглежда дадените значения на изреченско равнище (срв. активни/пасивни конструкции) (Бондарко, 1972, с. 28 – 29). Дадената диференциация, разбира се, е възможна, но не се възприема, като се има предвид, че в лингвистичната терминология на западноевропейските езици такова деление не се прави.

деятелния залог субектът на действието е маркиран с номинатив, а обектът – с акузатив (порядко, при посочените по-горе условия – с генитив). В страдателните конструкции субектното значение се експлицира чрез творителния падеж, докато обектът изпълнява функцията на формален подлог⁴. В този смисъл твърдението на Н. С. Авилова, че именителният падеж е специално предназначен от езика за обозначаване на семантичния субект (РГ, 1982, т. I, с. 613), не е валидно във всички случаи. В актива подлогът и субектът наистина се изразяват чрез номинатива, но в пасива, както се вижда, не е така. Това се доказва и от В. С. Храковски, който определя пасивните конструкции като повърхнинни структури, при които е нарушено съответствието *субект – подлог* (Храковски, 1974, с. 128).

Наред с вида залогът е втората категория, която обхваща всички глаголни форми. Въпреки това далеч не всички форми могат да участват в образуването на деятелни и страдателни конструкции. Така например в пасивни конструкции кратки страдателни причастия най-често се образуват от глаголите от свършен вид (напр. *Настоящая проблема рассмотрена детально во многих исследованиях по физике твердого тела; Как все просто, когда уже сделано другими*)⁵. При имперфективите краткото страдателно причастие за минало време се образува рядко, напр.: *Другие части были читаны Сергеем Ивановичем; Дом строен был тем же итальянцем* (примерите са от РГ, 1982, т. I, с. 615). По-честотни при имперфективите са кратките страдателни причастия в сегашно време, напр.: *Николай был уважаем, но не любим в обществе*, но и те се отличават с книжовност и не са толкова широко застъпени. При имперфективите семата *пасивност* много по-често се изразява с помощта на постфикса *-ся*, който се прибавя към преходния глагол, като го превръща в непреходен, срв.: *В данном рассказе автор описывает жизнь мелкого чиновника – В данном рассказе описывается жизнь мелкого чиновника*. При перфективите, както отбелязва Г. М. Зелдович, синтетичните пасивни конструкции са твърде редки, напр.: *Книга быстро раскупилась публикой* (Зелдович, 2010, с. 5). Ниската честотност на дадената конструкция се обяснява със смисловото ограничение в наличието на експлицитен субект на действието (срв. * *Книга написана Иваном*). По-фреквентни са случаите без творителен за субект, които са широко разпространени в различни текстове, напр.: *В дальнейшем эта площадка забетонируется и будет огорожена невысоким металлическим парпетом* (примерът е от Градинарова, 2009, с. 11)⁶.

Възвратните глаголи са специфична група сред вербалния клас думи. Това се дължи преди всичко на семантиката им, която се определя и от наличието на постфикса *-ся*. Както е известно, възвратните глаголи могат да участват в деятелни и страдателни конструкции и това се обуславя в голяма степен от мотивиращите глаголи. Според тризалоговата класификация, при която се отделя и възвратносреден залог, възвратните глаголи, образувани от транзитивни глаголи, са лексикалната основа на тази грамема. Макар че в рамките на това изследване не се следва моделът на тризалоговостта, трябва да се отбележи, че той има своите основания. Възвратносредният залог заема междинна позиция между актива и пасива, при която субектът е едновременно и обект на действието. В традиционното езиковедие се смята, че медиумът е произведен от актива, като за разлика от него медиумът обозначава самонасоченост на действието (Красухин, 1987, с. 21)⁷. Приемаме, че възвратните глаголи, които са образувани от преходни глаголи, се отнасят към деятелния залог, което според нас се обуславя от факта, че при тях субектността е ясно изразена. Множеството нюанси на рефлексивите могат да се обособят в няколко групи (вж. РГ, 1982, т. I, с. 617 – 618).

Възвратните глаголи, образувани от транзитивни глаголи, могат да имат:

⁴ Относно някои аспекти в значението на творителния падеж и експликацията на субекта вж. Костюченко, 1977; Шамрай, 1986 и др.

⁵ Любопитно е схващането на Кр. Бидъм, който приема, че конструкциите *быть + страдателно причастие* изразяват не залогово, а видово значение. Основания за това изследователят открива в близостта на дадената конструкция в руски с перфекта в някои други езици (по-подробно вж. Бидъм, 1988).

⁶ По въпроса за възвратния перфективен пасив вж. Градинарова, 2009; Зелдович, 2010; Перцов, 2003 и цитираната там литература.

⁷ За мястото на медиума в залоговата система на индоевропейските езици вж. напр. Красухин, 1987; Перелмутер, 1984 и др.

1) **собственно-взвратно значение** – при него субектът и обектът на действието са едно и също лице, напр.: *купатъся, мътъся, причесъватъся, одеватъся* и др.;

2) **взаимно-взвратно значение** – действието се извършва най-малко от две лица, като и двете са едновременно субект и обект на действието, напр. *целоватъся, срещатъся, ссоритъся* и др.;

3) **косвено-взвратно значение** – назовава се действие, извършващо се от субекта в негов интерес, напр.: *запасатъся, укладъватъся, устраиатъся*;

4) **активно-безобектно значение** – назовава се действие, което е постоянно и характерно свойство на субекта, напр.: *собака кусаетъся; пчела жалитъся*;

5) **характеризиращо-качествено значение** – близко е до активно-безобектното, но за разлика от него тук се експлицира склонността на субекта да търпи дадено действие, срв.: *фарфор легко бьетъся; нитки рвутъся; кофе плохо растворяетъся*;

6) **общо-взвратно значение** – действието е ограничено в субекта като негово състояние, напр. *радоватъся, восхищатъся, тревожатъся*.

При възвратните глаголи, образувани от непреходни, както отбелязва Н. С. Авилова (РГ, 1982, т. I, с. 618), не може да се осъществи единна семантична класификация. В някои случаи постфиксът *-ся* превръща глагола в безличен, срв. *веритъся, хочетъся, спитъся*, а в други случаи употребата на постфикса е задължителна, напр.: *улыбатъся, нравитъся, смеятъся* и др. В българския език семантиката на рефлексивните глаголи е описана от К. Цанков (Цанков, 1995).

Изложените по-горе аспекти на залоговостта, разбира се, не изчерпват всички възможности. Анализът доказва, че залогът е една от най-сложните лингвистични абстракции. Това се дължи на факта, че категорията има смесен морфолого-синтактичен характер. Подобна е и категорията *надеж*, която също поражда множество спорове, но залогът се отличава от нея със своята природа, тъй като залогът обозначава само един факт от обективната действителност, но погледнат от две различни перспективи. Поради това отказът от едната перспектива неминуемо предполага възприемането на другата, което се репрезентира и на формално равнище. Поради многостранната същност на разглежданата абстракция тя продължава да вълнува изследователите и занапред ще поражда още множество въпроси, на които скоро едва ли ще може да се даде еднозначен отговор.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Андрейчин, Л. (1956)** Залогът в българската глаголна система. // *Български език*, № 2, с. 106 – 120. (*Andreychin, L. Zalogat v balgarskata glagolna sistema. // Balgarski ezik*, № 2, s. 106 – 120.)
- Бидъм, Кр. (1988)** Видовое значение конструкции „*быть* + страдательное причастие“. // *Вопросы языкознания*, № 6, с. 63 – 68. (*Bidem, Kr. Vidovoe znachenie konstrukcii „byt“ + stradatel'noe prichastie“.* // *Voprosy yazykoznanija*, № 6, s. 63 – 68.)
- Бондарко, А. В. (1972)** К теории поля в грамматике – залог и залоговость (на материале русского языка). // *Вопросы языкознания*, № 3, с. 20 – 35. (*Bondarko, A. V. K teorii polya v grammatike – zalog i zalogovost' (na materiale russkogo yazyka).* // *Voprosy yazykoznanija*, № 3, s. 20 – 35.)
- Бондарко, А. В. (2002)** Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка. Москва: Языки славянской культуры, 736 с. (*Bondarko, A. V. Teoriya znacheniya v sisteme funkcional'noj grammatiki. Na materiale russkogo yazyka. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury, 736 s.*)
- Ботева, С. (1992)** За характера на категорията *залог* във френския и българския език. // *Съпоставително езиковедие*, № 2, с. 18 – 24. (*Boteva, S. Za haraktera na kategoriyata zalog vav frenskia i balgarskia ezik.* // *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 2, s. 18 – 24.)
- Виноградов, В. В. (1986)** Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва: Высшая школа, 640 с. (*Vinogradov, V. V. Russkij yazyk. Grammaticheskoe uchenie o slove. Moskva: Vysshaya shkola, 640 s.*)
- Градинарова, А. (2009)** Из жизни русского возвратного перфективного пассива: прошлое и настоящее. // *Болгарская русистика*, № 1 – 2, с. 5 – 13. (*Gradinarova, A.*

- Iz zhizni russkogo vozvratnogo perfektivnogo passiva: proshloe i nastoyashchee. // *Bolgarskaya rusistika*, № 1 – 2, s. 5 – 13.)
- Данчева, М. (1999)** Залогът като граматична категория в древните индоевропейски езици. София: ЕлБо, 302 с. (*Dancheva, M. Zalogat kato gramatichna kategoria v drevnite indoevropski ezitsi. Sofia: ElBo, 302 s.*)
- Данчева, М. (2000)** Проблемът за залога в античната граматична мисъл. // *Съпоставително езикознание*, № 1, с. 39 – 44. (*Dancheva, M. Problemat za zaloga v antichnata gramatichna misal. // Sapostavitelno ezikoznanie, № 1, s. 39 – 44.*)
- Зелдович, Г. М. (2010)** Синтетический пассив совершенного вида на -ся: почему его (почти) нет? // *Вопросы языкознания*, № 2, с. 3 – 36. (*Zel'dovich, G. M. Sinteticheskij passiv sovershennogo vida na -sya: pochemu ego (pochti) net? // Voprosy yazykoznaniiya, № 2, s. 3 – 36.*)
- Корольов, Е. И. (1969)** О залогах русского глагола. // *Мысли о современном русском языке*. Москва: Просвещение, с. 199 – 215. (*Korolyov, E. I. O zalogah russkogo glagola. // Mysli o sovremennom russkom yazyke. Moskva: Prosveshchenie, s. 199 – 215.*)
- Костюченко, Ю. П. (1977)** Значение деятеля при страдательном залоге (агенса) и творительный падеж в славянских языках. // *Вопросы языкознания*, № 1, с. 84 – 95. (*Kostyuchenko, Yu. P. Znachenie deyatelya pri stradatel'nom zaloge (agensa) i tvoritel'nyj padezh v slavyanskikh yazykah. // Voprosy yazykoznaniiya, № 1, s. 84 – 95.*)
- Красухин, К. Г. (1987)** К вопросу о соотношении индоевропейского активного и среднего залога. // *Вопросы языкознания*, № 6, с. 21 – 32. (*Krasuhin, K. G. K voprosu o sootnoshenii indoevropskogo aktivnogo i srednego zaloga. // Voprosy yazykoznaniiya, № 6, s. 21 – 32.*)
- Куцаров, И. (2007)** Теоретична граматика на българския език. Морфология. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 639 с. (*Kutsarov, I. Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia. Plovdiv: UI Paisiy Hilendarski, 639 s.*)
- Медведева, Л. М. (1983)** Части речи и залог (на материале английского языка). Киев: Издательство при Киевском государственном университете, 142 с. (*Medvedeva, L. M. Chasti rechi i zalog (na materiale anglijskogo yazyka). Kiev: Izdatel'stvo pri Kievskom gosudarstvennom universitete, 142 s.*)
- Мешчанинов, И. И. (1982)** Глагол. Ленинград: Наука, 270 с. (*Meshchaninov, I. I. Glagol. Leningrad: Nauka, 270 s.*)
- Митев, Д. (2012)** Очерки по сопоставительной грамматике русского и болгарского языков (морфология). Велико Търново: Ивис, 319 с. (*Mitev, D. Ocherki po sopostavitel'noj grammatike russkogo i bolgarskogo yazykov (morfologiya). Veliko Tarnovo: Ivis, 319 s.*)
- Мухин, А. М. (1976)** Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы. Ленинград: Наука, 280 с. (*Muhin, A. M. Lingvisticheskij analiz. Teoreticheskie i metodologicheskie problemy. Leningrad: Nauka, 280 s.*)
- Наймущин, Б. (2001a)** Залог и преходност (върху материали от българския, руския и английския език). // *Съпоставително езикознание*, № 2, с. 5 – 13. (*Naymushin, B. Zalog i prehodnost (varhu materiali ot balgarskia, ruskia i anglijskia ezik). // Sapostavitelno ezikoznanie, № 2, s. 5 – 13.*)
- Наймущин, Б. (2001b)** Наблюдения върху семантиката и употребата на страдателните конструкции (върху материали от български, руски и английски). // *Съпоставително езикознание*, № 1, с. 22 – 35. (*Naymushin, B. Nablyudenia varhu semantikata i upotrebata na stradatelnite konstruktсии (varhu materiali ot balgarski, ruski i anglijski). // Sapostavitelno ezikoznanie, № 1, s. 22 – 35.*)
- Перелмутер, И. А. (1974)** Об оппозиции „переходность – непереходность“ в системе индоевропейского глагола. // *Вопросы языкознания*, № 3, с. 70 – 81. (*Perel'muter, I. A. Ob oppozicii „perekhodnost' – neperekhodnost'“ v sisteme indoevropskogo glagola. // Voprosy yazykoznaniiya, № 3, s. 70 – 81.*)
- Перелмутер, И. А. (1984)** Индоевропейский медий и рефлексив (опыт функционального анализа). // *Вопросы языкознания*, № 1, с. 3 – 13. (*Perel'muter, I. A. Indoevropskij medij i refleksiv (opyt funkcional'nogo analiza). // Voprosy yazykoznaniiya, № 1, s. 3 – 13.*)

- Перелмутер, И. А. (1987)** Семантическо определение залога. // *Вопросы языкознания*, № 6, с. 10 – 20. (*Perel'muter, I. A. Semanticheskoe opredelenie zaloga. // Voprosy yazykoznaniiya*, № 6, s. 10 – 20.)
- Перцов, Н. В. (2003)** Возвратные страдательные формы русского глагола в связи с проблемой существования в морфологии. // *Вопросы языкознания*, № 4, с. 43 – 71. (*Pertsov, N. V. Vozvratnye stradatel'nye formy russkogo glagola v svyazi s problemoj sushchestvovaniya v morfologii. // Voprosy yazykoznaniiya*, № 4, s. 43 – 71.)
- Първев, Хр. (1975)** Очерк по история на българската граматика. София: Наука и изкуство, 391 с. (*Parvev, Hr. Ocherk po istoria na balgarskata gramatika. Sofia: Nauka i izkustvo*, 391 s.)
- РГ 1982, т. I** Русская грамматика. Том I. Москва: Наука, 783 с. (*Russkaya grammatika. Tom I. Moskva: Nauka*, 783 s.)
- Севортыан, Е. В. (1958)** Об историческом положении категорий переходности и непереходности в тюркских языках. // *Вопросы языкознания*, № 2, с. 25 – 39. (*Sevortyan, E. V. Ob istoricheskom polozenii kategorij perekhodnosti i neperekhodnosti v tyurkskih yazykah. // Voprosy yazykoznaniiya*, № 2, s. 25 – 39.)
- Теодоров-Балан, Ал. (1958)** Категорията „залог“. // *Български език*, № 3, с. 264 – 266. (*Teodorov-Balan, Al. Kategoriyata „zalog“. // Balgarski ezik*, № 3, s. 264 – 266.)
- Храковски, В. С. (1972)** Активные и пассивные конструкции в языках эргативного строя. // *Вопросы языкознания*, № 5, с. 34 – 41. (*Hrakovskij, V. S. Aktivnye i passivnye konstrukcii v yazykah ergativnogo stroya. // Voprosy yazykoznaniiya*, № 5, s. 34 – 41.)
- Храковски, В. С. (1974)** Пассивные конструкции: определение, значение, исчисление, типология. // *Проблемы семантики*. Москва: Наука, с. 127 – 135. (*Hrakovskij, V. S. Passivnye konstrukcii: opredelenie, znachenie, ischislenie, tipologiya. // Problemy semantiki. Moskva: Nauka*, s. 127 – 135.)
- Цанков, К. (1995)** Глаголи и глаголни форми с възвратен елемент в съвременния български книжовен език. София: УИ Св. Климент Охридски, 98 с. (*Tsankov, K. Glagoli i glagolni formi s vazvraten element v savremennia balgarski knizhoven ezik. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski*, 98 s.)
- Чехларов, А. (1993)** Семантико-синтактична мотивираност на опозицията транзитивност/интранзитивност на глаголите в съвременния български език. // *Славистични проучвания. Сборник в чест на XI международен славистичен конгрес*. Велико Търново, с. 120 – 125. (*Chehlarov, A. Semantiko-sintaktichna motiviranost na opozitsiyata tranzitivnost/intranzitivnost na glagolite v savremennia balgarski ezik. // Slavistichni prouchvania. Sbornik v chest na XI mezhdunaroden slavistichen kongres. Veliko Tarnovo*, s. 120 – 125.)
- Шамрай, Т. (1986)** „Важен“ ли е вършителят при употребата на страдателния залог. // *Език и литература*, № 2, с. 15 – 21. (*Shamray, T. „Vazhen“ li e varshitelyat pri upotrebata na stradatelniya zalog. // Ezik i literatura*, № 2, s. 15 – 21.)